

5 POWSTANIE CESARSTWA

PRZYPOMNIJ SOBIE

1. Jakie konflikty niosły za sobą rządy Juliusza Cezara w Rzymie?
2. W jaki sposób zakończyła się walka o władzę między Oktawianem a Markiem Antoniuszem?

■ NARODZINY CESARSTWA

Zwycięstwo pod Akcjum w 31 r. p.n.e. uczyniło Oktawiana wyłącznym panem Rzymu. Wszyscy jego poprzednicy w chwili objęcia władzy stawali w obliczu zacieklej walk politycznych, które wcześniej czy później kładły kres ich rządóm. Tym razem miało stać się inaczej. Niezagrożony przez nikogo Oktawian sprawował władzę przez ponad 40 lat. W tym czasie umiejętnie wykorzystywał powszechną tęsknotę społeczeństwa za spokojem. Miał świadomość, że przywiązanie Rzymian do republiki było powierzchowne – dotyczyło instytucji i obyczajów. Zarazem towarzyszyła mu obojętność wobec samej idei republikańskiej. Za ogólnym przyzwoleniem odegrał więc „komedię republiki” – udał, że przywraca republikę, a w rzeczywistości wprowadził w Rzymie monarchię. Dla większości Rzymian z pewnością ważniejsze były w tym czasie wymierne korzyści oraz poczucie dumy z wielkiego imperium niż abstrakcyjne wartości republikańskie. Plan zawłaszczenia władzy należącej od wieków do obywateli został więc wcielony w życie bez problemów. Działanióm tym towarzyszyły wielka akcja propagandowa, mająca na celu przekonanie Rzymian do odbudowy ustroju „republikańskiego”, a także reformy, korzystne dla wielu warstw społecznych.

Decydujące zmiany zapoczątkowano **13 stycznia 27 r. p.n.e.** Tego dnia Oktawian ogłosił w senacie, że zrzeka się wszystkich swoich nadzwyczajnych uprawnień i chce przywrócić republikę. Było to starannie wyreżyserowane przedstawienie, które w zamierzeniach miało przynieść odwrotny skutek. Zgodnie z planem Oktawiana senatorowie poprosili go, aby nadal stał na czele państwa. W takiej sytuacji władca łaskawie zgodził się rządzić wspólnie z senatem, a ten z wdzięczności przyznał mu przydomek „August”. Od tej pory Oktawian był Augustem – „wywyższonym przez bóstwo”, co nadawało nowy wymiar jego władzy.

■ PRYNCYPAT – MONARCHIA CZY REPUBLIKA?

Formalnie władzę w państwie rzymskim sprawowali cesarz i senat. Pozostawiono też konsulów oraz urzędników republikańskich, stopniowo likwidowano za to zgromadzenia ludowe. Oktawian w pierwszych latach rządów był konsulem, ale ostatecznie zrezygnował z tego stanowiska, ponieważ musiał je sprawować wspólnie z innym urzędnikiem. Niosło

Posąg Augusta z Prima Porta to jedno z najświetniejszych przedstawień Oktawiana. Uważano, że ród Juliuszów, z którego pochodził pierwszy cesarz, wywodził się od bogini Wenus, symbolizowanej tu przez Amora.

■ rzeźba marmurowa, Rzym, I w. p.n.e.

to potencjalne niebezpieczeństwo – August chciał bowiem być jedynym władcą Rzymu. Gdy odrzucił tytuł konsula, zarezerwował dla siebie „władzę najwyższą”, przypisaną wcześniej do tego urzędu – sprawowaną nad armią oraz prowincjami. Szczególne uprawnienia zapewniła Oktawianowi władza cenzorska. Choć nie był cenzorem, mógł czuwać nad obyczajami, a przede wszystkim sporządzać listę członków senatu. Na jej początku umieścił samego siebie. W ten sposób został „**pierwszym w senacie**” (łac. *princeps senatus*). Od tego określenia pochodzi nazwa „pryncypat”, nadana systemowi rządów wprowadzonemu przez Oktawiana. Władca przejął ponadto uprawnienia trybunów ludowych, co zapewniło mu nietykalność osobistą, a także prawo weta wobec uchwał senatu. Zyskał możliwość zwoływania jego posiedzeń. Jako **najwyższy kapłan** (łac. *pontifex maximus*) sprawował nadzór nad rzymskimi kultami.

Posąg Oktawiana Augusta jako najwyższego kapłana (łac. *pontifex maximus*). Pełniąc tę funkcję, cesarz sprawował pieczę nad całym kultem państwowym.

■ rzeźba marmurowa, Italia, I w. n.e.

TEKST ŹRÓDŁOWY

POCZĄTKI RZĄDÓW OKTAWIANA

Publiusz Korneliusz Tacyt (ok. 55–120 r. n.e.), uważany za jednego z najwybitniejszych rzymskich historyków, przedstawił w *Rocznikach* dzieje wczesnego cesarstwa od czasów panowania Tyberiusza do epoki rządów Nerona. Na początku dzieła zamieścił informacje na temat Oktawiana Augusta.

Kiedy po gwałtownej śmierci Brutusa i Kasjusza zabrakło już armii państwowej, kiedy Pompejusza zgnieciono koło Sycylii, a po rozbrojeniu Lepidusa i śmierci Antoniusza nawet stronnictwu juliuszowemu nie pozostał inny przywódca prócz Cezara Oktawiana, złożył tenże urząd triumwira, chcąc być uważanym tylko za konsula i za takiego, któremu do obrony praw ludu wystarcza władza trybuniska. Lecz skoro żołnierzy przynęcił darami lub rozdawnictwem zboża, a wszystkich stoczył pokojem, powoli zaczął się wzbijać i zagarniać w swoje ręce przywileje senatu, urzędników i prawa. Nikt mu w tym nie stawiał oporu,

gdyż najbutniejsi padli w bojach albo wskutek proskrypcji, a z pozostałych przedstawicieli znakomych rodów im bardziej kto był gotowy do służalstwa, tym więcej wyróżniano go bogactwami i zaszczytami; wyniesiony więc przez zmianę stosunków, wolał bezpieczną teraźniejszość niż niebezpieczną przeszłość. Także prowincje temu stanowi rzeczy nie były przeciwne; wszak podejrzliwie patrzyły one na rządy senatu i ludu z powodu sporów między możnowładcami i chciwością urzędników, a bezskuteczna była im pomoc w prawach, których działanie mąciły przemoc, zabiegi, wreszcie przekupstwo.

Źródło: Tacyt, *Roczniki*, tłum. S. Hammer, Warszawa 2004, s. 37–38.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Wyjaśnij, dlaczego mieszkańcy rzymskich prowincji przyjęli bez żalu upadek republiki.
2. Omów stosunek społeczeństwa rzymskiego do przemian zachodzących w państwie.

Skład senatu z czasów republiki został w dużym stopniu zmieniony w efekcie decyzji Augusta oraz strat osobowych, do których doprowadziły wojny domowe. Oktawian, w przeciwieństwie do Cezara, odnosił się do senatorów z ostentacyjnym szacunkiem. Arystokracja senatorska zachowała swoje przywileje. Dodatkowo umożliwiono karierę szerszej niż dotąd grupie senatorów. Wcześniej dwóch z nich mogło sprawować zaszczytny urząd konsula przez rok. W czasach Oktawiana obsada tych stanowisk zmieniała się co dwa lub trzy miesiące. Urząd stracił wprawdzie swoje dotychczasowe znaczenie, ale jego sprawowanie nadal pozostawało warunkiem otrzymania namiestnictwa prowincji, a to gwarantowało duże zyski. Nie były one jednak już tak wielkie jak w czasach republiki. Wszyscy namiestnicy otrzymywali pensje oraz podlegali skrupulatnej kontroli. Całe dochody państwa przejął August. Częścią z nich zarządzał osobiście, o reszcie zaś, przynajmniej formalnie, decydował senat. Wpływy cesarza oraz senatorów najlepiej odzwierciedlał następujący fakt: senat wybijał monety miedziane, a August – złote i srebrne.

Senatorowie nie podejmowali prób podważenia władzy Oktawiana. Mimo to cesarz odnosił się do nich z nieufnością. Zdawał sobie sprawę z tego, że wielu z nich nadal wierzy w ideały republikańskie. Dlatego na obrady senatu wkładał pod togę zbroję. Senatorowie nie mogli bez pozwolenia princepsa opuszczać Italii ani podróżować do Egiptu. Cesarz wolał otaczać się przedstawicielami arystokracji finansowej (ekwitami). Rekrutowano spośród nich **prefektów** oraz **prokuratorów** – namiestników prowincji. Członkowie tego stanu uzupełniali też skład senatu, dzięki czemu byli osobiście związani z władcą, któremu zawdzięczali ten awans społeczny. Wyłącznie dla ekwitów zarezerwowano także stanowiska dowódcy gwardii cesarskiej (pretorianów) oraz namiestnika Egiptu, uznawanego za osobistą domenę cesarza.

Z jeszcze większą nieufnością Oktawian odnosił się do plebsu. Rozładowaniu napięć społecznych i ograniczeniu aspiracji politycznych tej grupy miały służyć wspaniałe igrzyska oraz rozdawnictwo zboża i pieniędzy.

WARTO WIEDZIEĆ

Propaganda w czasach Oktawiana Augusta

Oktawian August panował w Rzymie przez 44 lata. Zmarł w wieku 76 lat. W naszych czasach zostałby zapewne uznany za mistrza tworzenia własnego wizerunku politycznego. Świadomie używał bowiem dostępnych wówczas środków masowego przekazu (np. wizerunków na monetach) w celach propagandowych. Dbał o to, aby uwaga publiczna skupiała się na jego osiągnięciach. Odnosił niezaprzeczalny sukces w dziedzinie autopromocji. Dzieci rzymskie podczas zabaw odgrywały bitwę pod Akcjum. Wydarzenie to, tak ważne dla Oktawiana, uwieczniano nawet na dachówkach i tanich dzbankach. Co ciekawe, wszystkie posągi oraz płaskorzeźby ukazują Oktawiana Augusta jako młodzieńca przypominającego Apollina, co stanowiło rezultat decyzji samego cesarza.

Na złotej monecie z czasów Oktawiana Augusta umieszczono wizerunek cesarza oraz napis *Divi Filiius Pater Patriae Caesar Augustus*. Jako adoptowany syn Cezara, uznanego po śmierci za boga, Oktawian był *divi filius* (z łac. 'synem boskiego [Juliusza Cezara]'). Zaszczony tytuł *pater patriae* (z łac. 'ojciec ojczyzny') podkreślał jego pozycję w państwie.

? W jakim celu Oktawian August prowadził działania propagandowe?

■ PANOWANIE OKTAWIANA

Oktawian August przeprowadził wiele zmian mających na celu usprawnienie funkcjonowania państwa. Przede wszystkim podzielił **provincje na senatorskie i cesarskie**. Pod zarząd senatu trafiły obszary zdobyte dawno temu, na ogół mocno zintegrowane z Rzymem, na których panował spokój. Nie stacjonowało tam wojsko – poza jednym legionem przebywającym w Afryce. W prowincjach tych rządili prokonsulowie oraz propretorzy, czyli urzędnicy piastujący wcześniej stanowiska konsulów lub pretorów. W rękach cesarza pozostały obszary zdobyte niedawno, odgrywające ważną rolę strategiczną, wymagające stałej obecności armii. Władzę w tych prowincjach sprawowali podlegający mu bezpośrednio legaci i prokuratorzy. Princeps miał również duży wpływ na obsadzanie stanowisk namiestników w prowincjach senatorskich.

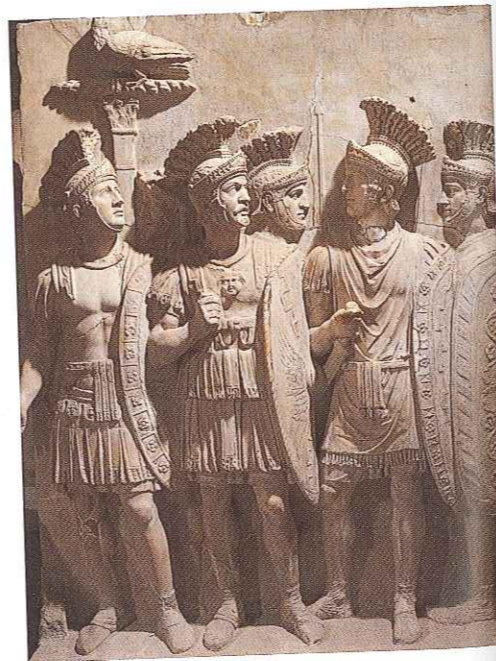
Polityka Augusta wobec prowincji była w znacznej mierze kontynuacją działań Cezara. Oktawian położył kres bezwzględnej eksploatacji tych terenów. Wysokość obciążeń finansowych zaczęto obliczać na podstawie spisu ludności i jej możliwości podatkowych. Stabilizacja polityczna oraz reforma zarządzania przyniosły pożądane efekty w postaci szybkiego rozwoju prowincji, a także wzrostu dobrobytu ich mieszkańców.

Władca przeprowadził również reformę armii i powołał do istnienia gwardię cesarską. Kohorty **pretorianów** stacjonowały w Rzymie oraz całej Italii, a ich najwyżsi dowódcy zajmowali w kraju pierwsze miejsca po cesarzu. W późniejszych czasach to właśnie oni decydowali o losie władcy i o tym, kto ma zostać jego następcą. Ponadto w Rzymie powstały również **kohorty miejskie** pełniące funkcję policji.

Oktawian August zarządził także liczne zmiany w sferach obyczajowej i religijnej. W Rzymie zaniedbywanie starych kultów uważano za przyczynę wojen domowych oraz klęsk, dlatego władca odbudował zniszczone świątynie i wznosił nowe. Niechętnie odnosił się do obcych kultów, zwalczał magię oraz astrologię. Bardzo ostrożnie, aby nie zrazić do siebie społeczeństwa, wprowadzał także boski **kult osoby cesarza**. Dążył również do przywrócenia prestiżu arystokracji, nadszarpniętego u schyłku epoki republiki.

Pretorianie stanowili straż przyboczną i gwardię cesarską. Ich dowódcy – prefekci pretorianów – odgrywali ważną rolę w życiu politycznym cesarstwa.

■ płaskorzeźba, Rzym, I w. n.e.

CIEKAWOSTKA

Cezar i cesarz

Słowo „cesarz” pochodzi od ostatniego członu nazwiska Gajusza Juliusza Cezara. W przypadku Oktawiana – adoptowanego syna Gajusza Juliusza Cezara – była to część nazwiska. Później określenia tego używali także spokrewnieni z Augustem władcy Rzymu. Po śmierci ostatniego z nich tytuł „cesarz” przyjmowały kolejne osoby rządzące Imperium Romanum.

Okres panowania Oktawiana jest uważany za złoty wiek kultury rzymskiej. August wspierał rozwój literatury propagującej wartości ważne w nowej rzeczywistości. Aby zaakcentować koniec epoki wojen i początek czasów pokoju, dobrobytu oraz ogólnej szczęśliwości, zarządził „święta nowego wieku”. Dbał również o rozbudowę Rzymu i innych miast imperium.

■ DYNASTIA JULIJSKO-KLAUDYJSKA

Oktawian nie rozwiązał kwestii sukcesji po swojej śmierci. Kilku kolejnych cesarzy wywodziło się z rodziny Oktawiana (Juliusze) lub jego żony Liwii (Klaudiusze), dlatego mówi się o dynastii julijsko-klaudyjskiej. Oktawian nie miał męskiego potomka i wiązał wielkie nadzieje z synami swojej córki, Julii. Niestety, chłopcy przedwcześnie zmarli. W 14 r. n.e. władzę objął **Tyberiusz**, adoptowany przez cesarza wódz legionów. Utrwalił on ustrój wprowadzony przez Augusta. Prowadził pokojową politykę zagraniczną oraz dbał o rozwój prowincji.

Po śmierci Tyberiusza przez krótki czas cesarstwem rządził **Kaligula** (37–41 r. n.e.), prawnuk Oktawiana, znany z nie zrównoważonego zachowania i nieobliczalnych decyzji politycznych. Po zamordowaniu Kaliguli przez trybuna pretorianów władzę w państwie przejął stryj władcy, **Klaudiusz** (41–54 r. n.e.). W czasach jego panowania Rzymianie podporządkowali sobie Brytanię, Mauretanię oraz Trację. Klaudiusz został otruty przez żonę, która zapewniła w ten sposób następstwo tronu swojemu synowi z pierwszego małżeństwa, **Neronowi** (54–68 r. n.e.). W momencie objęcia rządów nowy cesarz miał 17 lat. Początkowo słuchał rad pisarza i filozofa Seneki, dzięki czemu całkiem dobrze radził sobie z obowiązkami władcy wielkiego imperium. Z czasem jednak na jego dworze coraz większą rolę zaczęły odgrywać intrygi. Cesarz z pasją oddawał się działalności twórczej – wierzył, że jest wybitnym poetą, w czym upewniali go pochlebcy. Sprawował coraz bardziej despotyczne rządy, co doprowadziło do zawiązania przeciwko niemu spisku. Zagrożony utratą władzy Neron popełnił samobójstwo.

Neron był ostatnim cesarzem z dynastii julijsko-klaudyjskiej. Za rządów jej przedstawicieli utrwalał się stworzony przez Augusta ustrój, który okazał się bardzo trwały. Następcy Oktawiana, tytułujący się imperatorami i cezarami, wzorowali się na jego postępowaniu, dzięki czemu zapewnili światu rzymskiemu długi okres pokoju oraz dobrobytu.

Neron rządził Rzymem w latach 54–68 n.e. Tron zawdzięczał matce, Agrypinie Młodszej, która otrula swojego męża, Klaudiusza. Neron zasłynął z okrucieństwa i ambicji artystycznych nieodpowiadających rzeczywistości talentowi.

■ rzeźba, Italia, I w. n.e.

Wielka kamea francuska przedstawia w centralnej części cesarza Tyberiusza (postać siedząca po prawej na podwyższeniu), który panował w latach 14–37 n.e. Zmienne koleje losu jego rządów wiązały się z intrygami i walkami politycznymi w Rzymie. Tyberiusz zasłynął z talentów: wojskowego i administracyjnego.

■ gemma (płaskorzeźba w kamieniu szlachetnym), Rzym, 1. połowa I w. n.e.

■ **PODBOJE RZYMSKIE**

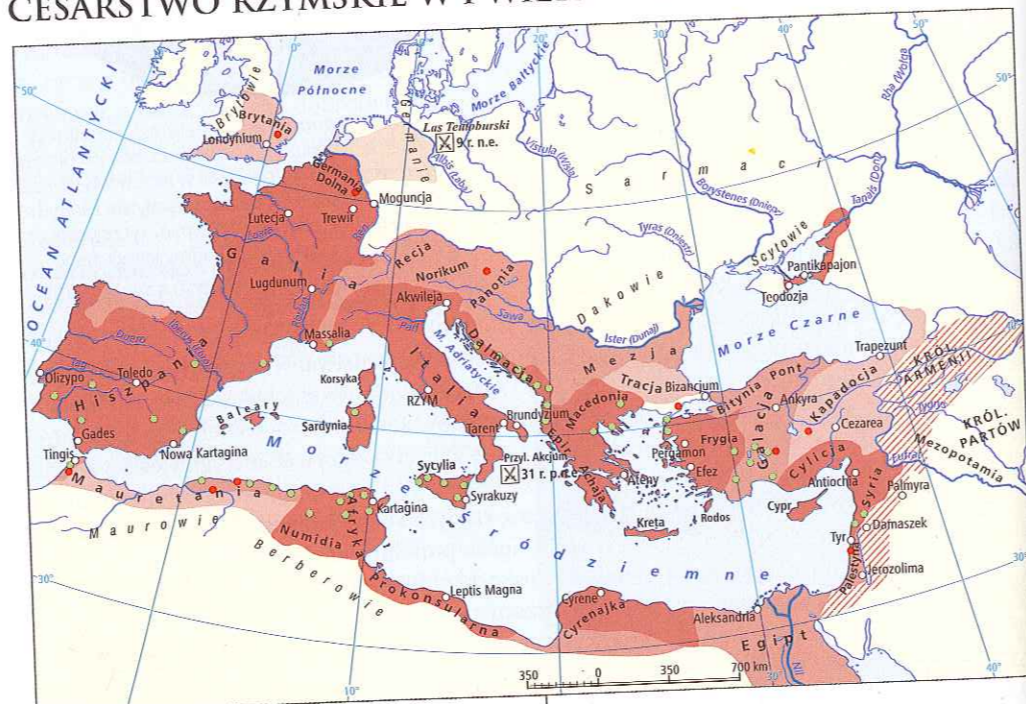
Jednym z najważniejszych haseł w polityce Oktawiana Augusta był pokój w części świata opanowanej przez Rzymian, określane jako *pax romana* (z łac. 'pokój rzymski') bądź *pax Augusta*. W rzeczywistości ograniczał się on wyłącznie do zaniechania wojen domowych i dotyczył jedynie Italii oraz prowincji najwcześniej przyłączonych do imperium. Rzymianie kontynuowali ekspansję terytorialną, choć mniej dynamicznie niż u schyłku republiki. Zakończyli podbój Hiszpanii i rozpoczęli działania zbrojne w dolinach Renu oraz Dunaju. Ich głównym celem stało się ustanowienie północnej granicy państwa na Dunaju. Toczona tam wojna zakończyła się sukcesem Rzymian i utworzeniem nowych prowincji.

Ołtarz Pokoju (łac. *Ara Pacis Augustae*) został wzniesiony przez Oktawiana Augusta jako symbol końca wojen i początku epoki pokoju. Budowlę zrekonstruowano w 1939 r.

■ fotografia współczesna, Rzym

CESARSTWO RZYMSKIE W I WIEKU N.E.

terytorium Rzymu w przededniu bitwy pod Akcjum (31 r. p.n.e.)
 obszary opanowane za Oktawiana Augusta
 obszary opanowane przez cesarzy z dynastii julijsko-klaudyjskiej
 obszary opanowane przejściowo
 obszary uzależnione od Rzymu
 31 r. p.n.e. ważniejsze bitwy
 kolonie i municypia założone za panowania Oktawiana Augusta
 kolonie i municypia założone za panowania cesarzy z dynastii julijsko-klaudyjskiej

PRACA Z MAPĄ

1. Wymień nazwy obszarów, na których stacjonowało najczęściej rzymskich legionów.
2. Wskaż terytoria przyłączone do Rzymu za panowania Oktawiana Augusta.

August podjął też próbę opanowania terytoriów między Renem a Łabą zamieszkałych przez plemiona Germanów. Po początkowych sukcesach Rzymian wybuchło tam powstanie przeciwko ich panowaniu. Na czele tego zrywu stanął **Arminiusz**, wódz plemienia **Cherusków**, który przez wiele lat służył w armii rzymskiej. Jego siły w **9 r. n.e.** podczas bitwy w **Lesie Teutoburskim** zniszczyły trzy rzymskie legiony. Klęska ta zmusiła cesarstwo do wycofania wojsk za Ren. W czasach panowania Tyberiusza zorganizowano wyprawę odwetową. Mimo zwycięstwa Rzymian Ren stał się trwałą granicą imperium, a Germanie utrzymali niezależność.

Jednocześnie Rzym rozszerzał swoje wpływy w Azji Mniejszej. W 25 r. p.n.e. jego prowincją stała się Galacja, a później także Kapadocja. W **43 r. n.e.** cesarz Klaudiusz rozpoczął podbój **Brytanii**. Powiększył również rzymskie posiadłości w Afryce o tereny dzisiejszego Maroka i uczynił prowincją państwo Traków.

■ **Królestwo Partów**

Partia była początkowo jedną z satrapii imperium Persów, później zaś weszła w skład hellenistycznej monarchii Seleukidów. W połowie III w. p.n.e. miejscowy satrapa uniezależnił się jednak od obcej zwierzchności. Pod koniec II w. p.n.e. państwo to stało się mocarstwem. Zaczęło graniczyć z Rzymem po zajęciu przez niego w 64 r. p.n.e. Syrii. Konflikt między mocarstwami był nieunikniony. Pierwsza wojna zakończyła się klęską wojsk Krassusa pod Karrami w 53 r. p.n.e. Porażkę przyniosły również działania prowadzone na wschodzie przez Marka Antoniusza. Jednak uwikłani w konflikty wewnętrzne Partowie kilka lat później sami poprosili o rozejm. Politykę Augusta i Tyberiusza wobec potężnych sąsiadów cechowała ostrożność. Rzymscy władcy ograniczyli się do demonstracji siły oraz zadowolili się sukcesami dyplomatycznymi. Kolejne starcia w tym rejonie wybuchły za panowania Nerona. Doprowadziła do nich rywalizacja obydwu państw o wpływ w Armenii. Walki zakończyły się kompromisem oraz osadzeniem na armeńskim tronie władcy przychylnego Partom, który rządził jako wasał Rzymu.

Jeńcy partyjscy przedstawieni zostali na rzymskim łuku Septymiusza Sewera. Za rządów tego cesarza u schyłku II w. n.e. Rzymianom udało się pokonać słabnące imperium Partów i włączyć do cesarstwa Mezopotamię.

■ płaskorzeźba, Rzym, ok. 200 r. n.e.

? Odszukaj w dostępnych źródłach informacje o tym, na czym polegał specyficzny sposób walki jeźdźców partyjskich.

ĆWICZENIA

1. Wyjaśnij, czym był pryncypat. Wymień jego główne założenia.
2. Przedstaw stosunek Oktawiana Augusta do warstwy senatorskiej.
3. Opisz zmiany dokonane w państwie rzymskim przez pierwszego cesarza.
4. Wytlumacz, dlaczego ustrój wprowadzony przez Augusta jest nazywany „komedią republiki”.

DLA ZAINTERESOWANYCH

Człowiek Rzymu, red. A. Giardin, Warszawa 1997.
 P. Southern, *Oktawian August*, Warszawa 2003.